PSEVDOBULBAR DIZARTRIYALI BOLALARDA FONEMATIK TAHLIL VA SINTEZNING NEYROPSIXOLOGIK ASOSLARI

Ayupova M.Yu.
Nizomiy nomidagi O‘zMPU
Logopediya kafedrasi professori

Zoirova G.X
Nizomiy nomidagi O‘zMPU
Logopediya mutaxassisligi magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada fonematik tahlil va sintez jarayonlarining neyropsixologik asoslari, ularning bola nutqining shakllanishidagi o‘rni hamda psevdobulbar dizartriyali bolalarda ushbu jarayonlarning buzilish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, bosh miya faoliyati, analizator tizimlari va nutq funksiyalarining o‘zaro bog‘liqligi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Fonematik idrok, fonematik tahlil va sintezning rivojlanish bosqichlari hamda logopedik korreksiyada neyropsixologik yondashuvning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: oliy psixik funksiya, bosh miya, organik zararlanish, fonematik tahlil, fonematik sintez, neyropsixologiya, psevdobulbar dizartriya, fonematik idrok, logopediya, nutq buzilishlari, artikulyatsiya.

НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОНЕМАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА И СИНТЕЗА У ДЕТЕЙ С ПСЕВДОБУЛЬБАРНОЙ ДИЗАРТРИЕЙ

Аннотация. В данной статье освещаются нейропсихологические основы процессов фонематического анализа и синтеза, их роль в формировании детской речи, а также механизмы нарушения данных процессов у детей с псевдобульбарной дизартрией. Кроме того, научно проанализирована взаимосвязь деятельности головного мозга, анализаторных систем и речевых функций. Раскрыты этапы развития фонематического восприятия, фонематического анализа и синтеза, а также значение нейропсихологического подхода в логопедической коррекции.

Ключевые слова: высшая психическая функция, головной мозг, органическое поражение, фонематический анализ, фонематический синтез, нейропсихология, псевдобульбарная дизартрия, фонематическое восприятие, логопедия, речевые нарушения, артикуляция.

NEUROPSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF PHONEMIC ANALYSIS AND SYNTHESIS IN CHILDREN WITH PSEUDOBULBAR DYSARTHRIA

Abstract. This article discusses the neuropsychological foundations of phonemic analysis and synthesis processes, their role in the development of children's speech, and the mechanisms underlying the impairment of these processes in children with pseudobulbar dysarthria. The interrelation between brain activity, analyzer systems, and speech functions is scientifically analyzed. The stages of development of phonemic perception, phonemic analysis, and synthesis, as well as the importance of the neuropsychological approach in speech therapy correction, are revealed.

Keywords: higher mental function, brain, organic lesion, phonemic analysis, phonemic synthesis, neuropsychology, pseudobulbar dysarthria, phonemic perception, speech therapy, speech disorders, articulation.

Nutq insonning murakkab psixik funksiyalaridan biri bo‘lib, uning shakllanishida markaziy nerv tizimi, eshituv analizatori, artikulyatsion apparat hamda oliy nerv faoliyati muhim rol o‘ynaydi. Nutqning to‘laqonli rivojlanishi fonematik jarayonlarning yetarli darajada shakllanishiga bog‘liqdir. Ayniqsa, fonematik tahlil va sintez bolaning og‘zaki va yozma nutqni egallashida asosiy psixologik mexanizmlardan biri hisoblanadi. Fonematik jarayonlar bolaning to‘g‘ri talaffuz qilishi, o‘qish hamda yozish jarayonlarini egallashi uchun asosiy omillardan biridir. Fonematik tahlil va sintezning yetarlicha

rivojlanmaganligi bolalarda dislaliya, disgrafiya, disleksiya hamda dizartriya kabi nutq buzilishlariga olib keladi.

Fonematik idrok insonning nutq tovushlarini eshitish, farqlash va tanib olish qobiliyatidir. Ushbu jarayon bosh miyaning eshituv zonalari faoliyati bilan chambarchas bog‘liq. Neyropsixolog A.R. Luriya ta’kidlaganidek, nutq faoliyati bir nechta miya tizimlarining o‘zaro hamkorligi asosida amalga oshadi. Nutqning sensor tomoni chap yarim shardagi Vernike markazi bilan bog‘liq bo‘lib, u eshitilgan nutqni analiz qilish va fonemalarni differensiallash vazifasini bajaradi.[1]

Fonematik tahlil jarayonida bola so‘zni tashkil qiluvchi fonemalarni ketma-ket ajratadi. Masalan, “kitob” so‘zini /k/, /i/, /t/, /o/, /b/ tovushlarga bo‘lish analitik faoliyat natijasidir. Ushbu jarayonda eshituv analizatori bilan bir qatorda kinestetik analizator ham faol ishtirok etadi. Bola tovushni nafaqat eshitadi, balki artikulyatsion apparat orqali his qiladi.

Fonematik sintez esa, aksincha, alohida tovushlarni yagona ma’noli birlikka birlashtirish jarayonidir. Bu jarayon peshona qismlarining dasturlovchi funksiyasi bilan bog‘liq. Broka markazi nutq harakatlarini rejalashtiradi va artikulyatsion ketma-ketlikni tashkil etadi. Agar ushbu markaz faoliyatida buzilish kuzatilsa, bola tovushlarni birlashtirishda qiyinchilikka duch keladi.

Neyrofiziologik tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, fonematik idrokning rivojlanishi eshituv differensiasiyasi bilan bevosita bog‘liqdir. Bola avvalo kontrast tovushlarni farqlashni o‘rganadi, keyinchalik akustik jihatdan yaqin fonemalarni differensiallay boshlaydi. Masalan, “s-sh”, “z-j”, “r-l” tovushlarini farqlash murakkab fonematik operatsiya hisoblanadi.

L.S. Vigotskiy va A.R. Luriya tadqiqotlariga ko‘ra, fonematik rivojlanish ijtimoiy muhit va nutqiy faoliyat bilan uzviy bog‘liq. Nutq faoliyati davomida bola eshituv, ko‘ruv va kinestetik analizatorlar faoliyatini integratsiyalaydi. Shu asosda fonematik tizim shakllanadi.[2]

Psevdobulbar dizartriya markaziy nerv tizimining organik zararlanishi natijasida yuzaga keluvchi murakkab nutq buzilishidir. Ushbu holatda kortiko-bulbar yo‘llarning zararlanishi kuzatiladi. Natijada artikulyatsion apparat mushaklarida spastiklik, parez va koordinatsiya buzilishi yuzaga keladi. Dizartrik bolalarda artikulyatsion harakatlarning buzilishi fonematik idrok rivojlanishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki, bola tovushni to‘g‘ri talaffuz qila olmasa, uni differensiallashda ham qiyinchilikka duch keladi. Neyropsixologiyada bu holat “sensor-motor integratsiya buzilishi” deb ataladi. Psevdobulbar dizartriyali bolalarda quyidagi fonematik kamchiliklar kuzatiladi:

-fonemalarni akustik jihatdan farqlashning sustligi;
-o‘xshash tovushlarni almashtirish;
-tovush ketma-ketligini aniqlashdagi qiyinchiliklar;
-bo‘g‘in strukturasining buzilishi;
-fonematik analiz va sintezning yetarlicha shakllanmaganligi.[3]

Masalan, fonematik kamchilikka ega bo’lgan bola “suv” o‘rniga “shuv”, “bola” o‘rniga “pora” kabi talaffuz qilishi mumkin. Bu holat nafaqat artikulyatsion kamchilik, balki fonematik differensiatsiyaning buzilganligini ham ko‘rsatadi.

Neyropsixologik tekshiruvlar shuni ko‘rsatadiki, psevdobulbar dizartriyada bosh miya po‘stlog‘ining motor va premotor zonalari faoliyati sustlashadi. Ayniqsa, chap yarim shardagi nutq markazlari o‘rtasidagi funksional bog‘lanish zaiflashadi. Natijada eshitilgan fonemani artikulyatsion obraz bilan bog‘lash qiyinlashadi. Bunday bolalarda fonematik eshituvning rivojlanmaganligi yozma nutqqa ham salbiy ta’sir qiladi. Ular tovush-harf tahlilida xatolarga yo‘l qo‘yadi, harflarni tushirib qoldiradi yoki almashtiradi. Shu sababli, fonematik jarayonlarni erta korreksiyalash muhim ahamiyatga ega.[4[

Zamonaviy logopediyada neyropsixologik yondashuv buzilgan funksiyalarni kompensatsiyalashga asoslanadi. Ushbu yondashuvda bolaning saqlangan analizatorlariga tayangan holda korreksion ish olib boriladi. Fonematik jarayonlarni rivojlantirish bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Dastlab eshituv diqqati va fonematik eshituv rivojlantiriladi. Bola turli tovushlarni tinglash, taqqoslash va differensiallash mashqlarini bajaradi. Masalan, logoped akustik jihatdan yaqin tovushlarni aytadi va bola ularni ajratadi.[5]

Keyingi bosqichda artikulyatsion motorika rivojlantiriladi. Artikulyatsion gimnastika til, lab va jag‘ mushaklarini faollashtirishga xizmat qiladi. Neyropsixologik tadqiqotlar artikulyatsion harakatlar

bilan fonematik idrok o‘rtasida kuchli bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi. Shuningdek, kinestetik sezgilarni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Bola tovush talaffuzi paytida artikulyatsion organlar holatini his qilishni o‘rganadi. Bu esa, fonemalarni aniq differensiallashga yordam beradi. Fonematik tahlil va sintezni rivojlantirishda quyidagi mashqlardan foydalaniladi:

-so‘zdagi birinchi va oxirgi tovushni aniqlash;
-so‘zni bo‘g‘inlarga ajratish;
-tovushlardan so‘z tuzish;
-ortiqcha tovushni topish;
-grafik sxemalar bilan ishlash.

Sensor integratsiya metodlari ham samarali hisoblanadi. Eshituv, ko‘ruv va harakat analizatorlarining birgalikdagi faoliyati neyron aloqalarning mustahkamlanishiga yordam beradi. Natijada bolaning fonematik idroki va nutq faoliyati yaxshilanadi.

Xulosa o’rnida shuni aytish joizki, fonematik tahlil va sintez nutq faoliyatining murakkab psixofiziologik mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonlarning shakllanishida bosh miya po‘stlog‘i, eshituv analizatori, artikulyatsion apparat va sensor-motor integratsiya muhim o‘rin tutadi. Psevdobulbar dizartriyali bolalarda markaziy nerv tizimining organik zararlanishi natijasida fonematik idrok, analiz va sintez jarayonlari yetarlicha rivojlanmaydi. Bu esa, talaffuz buzilishlari bilan bir qatorda yozma nutq kamchiliklarini ham yuzaga keltiradi. Shu sababli, logopedik korreksiya jarayonida neyropsixologik yondashuvdan foydalanish, sensor-motor mashqlarni qo‘llash hamda fonematik jarayonlarni bosqichma-bosqich rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuv bolalarda nutq faoliyatining kompleks rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Luriya A.R. Osnovi neyropsixologii. -Moskva: Akademiya, 2006.
2. Vigotskiy L.S. Myshlenie i rech. - Moskva: Labirint, 1999.
3. Volkova L.S. Logopediya. - Moskva: VLADOS, 2008.
4. Leontyev A.A. Psixolingvistika.- Moskva: Smisl, 1997.
5. Lubovskiy V.I. Razvitie rechi u detey s narusheniyami razvitiya.- Moskva, 1987.